

TOTUUS

”Kun sota julistetaan, totuus on ensimmäinen uhri”. Tämä usein siteerattu lause esiintyy ainakin brittipoliitikko Arthur Pondonskyn teoksessa *Falsehood in Wartime: Propaganda Lies in the First World War* (1928), mutta se on liitetty myös moniin aikaisempiin ajattelijoihin, kuten kreikkalainen draamakirjailija Aiskhylos. Sen, että totuus joutuu koetukselle sodan aikana, koki isäni Yrjö Niinluoto, joka toimi *Helsingin Sanomien* ja *Iltasanomien* päätoimittajana talvisodan ja jatkosodan aikana. Kun luokkatoverini kertoivat isistään, jotka taistelivat urheasti rintamalla, minä saatoin kertoa toisenlaista tarinaa omasta isästani, jonka vastuullisena tehtävänä oli välittää kansalaisille luotettavaa ja kotirintaman henkeä ylläpitävää tietoa – tasapainoillen totuuden vaatimusten ja Valtion tiedotuslaitoksen harjoittaman sotasensuurin ristipaineissa. Näin hän toteutti niitä kansallisesti merkittäviä sananvapauteen liittyviä tehtäviä, joiden toimivuudesta Mediapooli nykyisin osaltaan pyrkii huolehtimaan huoltovarmuutta vahvistamalla.

Vaikka pitkään on tiedetty, että sota turmelee totuutta, vasta vähitellen on oivallettu, että totuus voi joutua uhriksi myös rauhan aikoihin kuuluvissa kamppailuissa, joita kutsutaan vaihtelevilla vertauskuvallisilla nimillä – kuten kylmä sota, kauppasota ja informaationsota. Itse julkaisin 2003 esseekokoelman nimellä *Totuuden rakastaminen*. Se oli maltillinen mutta päättäväinen puheenvuoro tieteenfilosofisessa kahakassa, jota – elokuvaa Tähtien sota (Star Wars) mukaillen – kutsuttiin Tieteiden sodaksi (Science Wars). Siinä kohteena oli totuuden ja tiedon mahdollisuus: muutamat postmodernit kulttuurintutkijat ja yhteiskuntatieteilijät väittivät, että tieteellä ei ole mitään erityisasemaa verrattuna muihin uskomusten muodostamisen tapoihin, kun taas tieteelliset realistit argumentoivat, että julkista näyttöä vaativaan menetelmään pohjautuva tiede on luotettavin tapa etsiä ja rakentaa maailmaa koskevia käsityksiä. Kannattamani kriittisen realismin mukaan tiede ei ylpeile, että sillä olisi jo lopulliset ja ehdottoman varmat totuudet hallussaan, vaan pikemminkin vertaisarvioinnin ja itseäänkorjaavan metodinsa ansiosta tieteellinen tieto on totuudenkaltaista (*truthlike*) ja lähestyy totuutta tutkijoiden yhteistyön avulla. Tieteen eettinen perushyve onkin rehellisyys, joka kieltää tutkimustulosten väärentämisen ja sepittämisen. Tämän vaatimuksen toteutumista ja onnistumista tutkimuksessa ja tiedeviestinnässä voi seurata verkko-osoitteessa vastuullinentiede.fi. Vuoden 2019 tiedebarometrin mukaan ilahduttavasti kolme neljästä suomalaisesta on kiinnostunut tieteestä ja luottaa yliopistoihin. Instituutioista vain poliisi ja puolustusvoimat saa korkeamman luottamuksen.

Samanlainen rehellisyyden vaatimus koskee vastuullista lehdistöä ja mediaa. Suomen Sanomalehtimiesten Liiton jo 1957 julkaisemissa journalistin eettisissä ohjeissa edellytetään, että ”toimittajan on työssään pyrittävä totuudenmukaiseen ja monipuoliseen tiedonvälitykseen”. Myös Julkisen Sanan Neuvosto on antanut omat eettiset periaatteensa. Lehdistön vapauteen kuuluu vastuu, ja tunnolliset mediat ovatkin sitoutuneet rehellisyyden periaatteeseen. Jos virheitä sattuu, ne on korjattava pikaisesti tai annettava tilaa vastineille. Mielialpstoihini *Hesarissa* kuuluukin päivittäin ilmestyvä ”Oikaisuja”.

Kun tiede ja vastuuedia parhaansa mukaan puolustavat totuutta, miten ihmeessä maailma on ajautunut totuudenjälkeiseen aikaan? Vuoden 2016 sanaksi valittiin *post-truth*, kun Donald Trumpin vaalikampanja ja brittien brexitiä kannattava kansanäänestys saavuttivat menestystä valheilla ja harhaanjohtavilla puolittuuksilla, joita tuottivat myös

trollit ja syytöstehtaan Cambridge Analytics -yhtiö. *The Washington Post* -lehden faktantarkistajat ovat arvioineet, että ahkerasti twiittaava presidentti Trump ehti valehdella virkakautensa ensimmäisinä 1055 päivinä 15413 kertaa eli noin 14,8 kertaa päivässä. Kyseessä lienee lajinsa maailmanennätys. Brexitiä vie nyt läpi pääministerinä veijari Boris Johnson, joka syötti kansanäänestykseen harhaanjohtavia EU-väitteitä. Valehtelun taitoa löytyy lännen johtajien ohella myös kaikista ilmansuunnista. Ihmeellistä ja kummallista on se, että poliittiset johtajat eivät menetä suosiotaan ja kannattajiaan, vaikka heidän huijauksensa on paljastettu. Autojakin myydään entiseen tahtiin, vaikka yhtiöt ovat jääneet kiinni päästöjä koskevista väärennöksistä. Enää ei näytä pitävän paikkaansa vanha sanonta ”valheella on lyhyet jäljet”.

Filosofian näkökulmasta totuudenjälkeisen ajan ainoa hyvä puoli on siinä, että valeutisten leviäminen ja holtiton puhe ”vaihtoehtoisista faktoista” on herättänyt myös tyrmistystä. Tämä osoittaa, että ihmisillä on laajasti oikea näkemys siitä, että totuudelta tulee vaatia vastaavuutta todellisuuden kanssa, mikä ilmaisee ns. korrespondenssiteorian realistisen ytimen. Totuuden käsitettä ei pidä vesittää ajattelemalla, että totuus on vain hyödyllinen uskomus (pragmatistit) tai jonkin ryhmän mielipide (relativistit).

Valehtelu ei sinänsä ole uusi ilmiö ihmiskunnan historiassa. Itse asiassa eläimistä vain ihminen osaa valehdella, ja jo Mooseksen laissa katsottiin tarpeelliseksi kieltää väärän todistuksen esittäminen lähimmäisistä. Brittikirjailija George Orwell esitti 1949 kirjassaan *Vuonna 1984* hyttävän kuvauksen tulevaisuudesta, jossa isovelji valvoo kaikkia, Totuuden Ministeriön tunnuslauseen mukaan SOTA ON RAUHAA, VAPAUS ON ORJUUTTA ja TIETÄMÄTTÖMYYS ON VALTAA, ja Puolue määrittelee totuuden. Kiduttajahahmo O’Brien saa menneisyyttä työkseen väärentävän Wilsonin lopulta tunnustamaan, että $2 + 2 = 5$.

Orwellin dysutopia Oseaniasta kuitenkin kuvaa täydellistä totalitarismin tilaa ja siihen liittyvää ylhäältä alaspäin tapahtuvaa henkistä manipulaatiota. Oma totuudenjälkeinen aikamme on kuitenkin erilainen, sillä se on syntynyt liberaalin demokratian olosuhteissa – ikään kun alhaalta ylöspäin. Kansalaiset ovat valmiita hyväksymään valitsemiltaan poliittisilta johtajilta valehtelua ja muuta moraalitonta käyttäytymistä, samoin demokratian ja oikeusvaltion periaatteiden polkemista, jos heidän uskotaan ajavan oman ryhmän etua.

Muuttuneiden olosuhteiden taustalla on tärkeässä roolissa sosiaalinen media. Monien yhteisöllisyyttä ja myönteistä kansalaisaktiivisuutta tukevien mahdollisuuksien ohella se valitettavasti tarjoaa myös kontrolloimattoman alustan valemedioille, jotka eivät sitoudu journalismin eettisiin periaatteisiin, ja kanavan nimettömänä leviävälle disinformaatiolle ja vihapuheelle. Se tekee myös mahdolliseksi maalittamisen, jossa julkisessa tehtävässä toimiva henkilö otetaan joukkoistetun hyökkäyksen ja painostuksen kohteeksi. Suomessakin on ikäviä esimerkkejä näistä ilmiöistä, jotka voivat lamauttaa rehellisiä tutkijoita, poliitikkoja ja toimittajia (ja ehkä myös somevaikuttajia), kaventaa sananvapauden toteutumista ja näin rapauttaa demokratiaa. Myös kehittyvät teknologiat tuovat jatkuvasti uusia haasteita – esimerkkinä deepfake eli tekoälyn avulla manipuloituiden valheelliset valokuvat ja videot. Toden ja väärennöksen eroa onkin entistä vaikeampi havaita. Tässä onkin esimerkkejä ajankohtaisesta tehtäväkentästä Mediapoolin suorittamalle huoltovarmuuden ja kyberturvallisuuden rakentamiselle: voimme toivoa, että totuudenjälkeinen aika on tilapäinen häiriö, joka korjaantuu, kun sosiaalista mediaa opitaan käyttämään ja ihmisten kriittistä medialukutaitoa vahvistetaan koulutuksen avulla. Pitäkäämme siis totuuden soihtu vapaana ja voimakkaana!